

مفاهیم و جایگاه ژئوتوریسم یا زمین‌گردشگری

دکتر رامین صمدی

ژئوتوریسم یا زمین‌گردشگری

زمین‌گردشگری

تام هوز نخستین تعریف علمی خود را از ژئوتوریسم در سال ۱۹۹۵ به صورت ذیل ارائه نمود: «ژئوتوریسم ارائه امکانات خدماتی و تفسیری به منظور قادر ساختن گردشگران به کسب دانش و درک زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی (با مشارکت آن‌ها در توسعه علوم زمین)، فراتر از درک صرفاً زیبایی‌های محض یک مکان است».

در زمین‌گردشگری یا ژئوتوریسم (Geotourism) بخش ژئو جاذبه‌های زمین‌شناسی، ژئومورفولوژی و میراث معدنکاری را شامل می‌شود و بخش توریسم آن به عنوان موضوعی چند رشته‌ای، تمامی زیرساخت‌های صنعت گردشگری از جمله تفسیر، مدیریت، اقامت، تورها و غیره را شامل می‌شود و برخلاف اکوتوریسم که جاذبه‌های طبیعت جاندار را در مرکز توجه قرار داده است، این صنعت به طور کلی با جاذبه‌های طبیعت بی جان سروکار دارد.

حقیقت این است که هر دو رشته گردشگری (ژئوتوریسم و اکوتوریسم) زیرمجموعه‌ای از توریسم وابسته به طبیعت به شمار رفته و زیرشاخه یکدیگر نیستند. تفاوت بزرگ این دو این است که اکوتوریسم بیشترین توجه را به موجودات زنده و محیط‌های زندگی (گیاهی و جانوری) معطوف می‌دارد، اما ژئوتوریسم به پدیده‌های زمین‌شناختی و زمین‌ریخت‌شناسی پرداخته و در واقع با طبیعت بیجان و سیر تحولی آن سروکار دارد. حتی در مواردی که ژئوتوریسم موضوع فسیل‌ها را مورد نظر قرار می‌دهد به یک موجود اکنون غیرزنده یا سنگواره توجه کرده است، هرچند که این سنگ خاستگاه زنده داشته است. البته موضوع سنگواره‌ها پل ارتباطی بین دانش زمین‌شناسی، زیست‌شناسی و آب‌وهوا شناسی دیرین است.

ژئوتوریسم به هفت زیرشاخه اصلی تقسیم می‌شود که عبارت‌اند از:

- ✓ ماجراجویانه با رویکردهای ورزشی: کوه‌ها، غارها، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، کویر و بیابان؛
- ✓ رخنمون‌های جاده‌ای؛
- ✓ زمین‌شناسی و شکل‌شناسی: فرآیند زمین مثل آتش‌فشان‌ها، شکل‌های زمین مثل پیچ‌های رودخانه؛
- ✓ بناهای صخره‌ای، سنگی: مصالح بکار رفته یا نوع سازندهای سنگی؛
- ✓ معدنکاری: معادن در حال استخراج امروزی، معادن متروکه معاصر، میراث معدنکاری و فلزکاری کهن؛
- ✓ فسیل‌های شاخص؛
- ✓ ژئوتوریسم اکتشافی: زمین‌باستان‌شناسی، اکتشاف جواهرات و فلزات قیمتی؛

مخاطبان ژئوتوریسم نه تنها متخصصان و کارشناسان زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی، بلکه گردشگران عادی و علاقه‌مندان طبیعت هستند. در جریان فعالیت‌های ژئوتوریسمی، بازدیدکنندگان ضمن بازدید از پدیده‌های زیبا و ویژه زمین‌شناسی و ژئومورفولوژی، با مبانی پیدایش آن‌ها آشنا شده و اهمیت وجودی آن‌ها را درمی‌یابند.

ژئوتوریسم علاوه بر مزایایی که از نظر درآمدزایی مستقیم و غیرمستقیم به واسطه جذب گردشگر دارد، در ایجاد اشتغال بین دانش‌آموختگان علوم زمین و همچنین ساکنان مناطق دارای سایت‌های زمین‌شناسی بسیار مؤثر است. ایجاد مشاغل جدید تحت عنوان راهنمایان زمین‌شناسی (Geoguides) و نگهبانان زمین‌شناسی (Geoguards) از این جمله‌اند.

راهنمایان زمین‌شناسی

زمین‌شناسی است که با گذراندن دوره‌های آموزش اصول راهنمایان جهانگردی و همچنین آشنا بودن با پدیده‌های زمین‌شناسی ایران در خدمت گروه‌های گردشگری قرار می‌گیرد. وظیفه این راهنما ارائه توضیحات علمی و توصیف پدیده‌های زمین‌شناسی برای گردشگران و پیشبرد اهداف آموزشی تعریف شده است. این راهنما می‌تواند به صورت دائم در منطقه حضور داشته باشد و به گروه‌های مراجعه‌کننده خدمات بدهد. در این صورت باید در ژئوپارک مورد نظر دفتری برای استقرار وی در نظر گرفته شود.

نگهبانان زمین‌شناسی

زمین‌شناسی است که در محل ژئوپارک مستقر بوده و ضمن آگاهی کافی از ویژگی‌های پدیده مورد نظر، وظیفه حراست از محدوده ژئوپارک را انجام می‌دهد. او می‌داند که چه عواملی بر پدیده مذکور آثار منفی می‌گذارد و در جهت جلوگیری از این آسیب‌ها تلاش کرده و این آثار منفی را در ابتدای بازدید برای بازدیدکنندگان نیز تشریح می‌نماید. ژئوگارد در تمامی مراحل بازدید گروه را همراهی نموده و از آسیب‌های احتمالی وارده به پدیده‌ها توسط بازدیدکنندگان جلوگیری می‌کند.

ژئوسایت

مکانی که دارای یک پدیده کمیاب و ارزشمند زمین‌شناختی است را ژئوسایت می‌نامند. این نقاط باید ارزش‌های زیبایی‌شناسی و علمی داشته و امکان بازدید از آن برای همگان فراهم باشد. ژئوسایت‌ها مکان‌هایی هستند که دارای نمونه‌های شاخص از تاریخ زمین‌شناختی، فرآیندهای برجسته زمین‌شناختی که در توسعه اشکال زمین مؤثر بوده‌اند، اشکال و فرم‌های زمین‌شناختی برجسته و شاخص هستند. برای مثال جای پای دایناسور یا یک معدن بزرگ روباز پدیده‌های جالب ژئوتوریسمی (مانند معدن مس سرچشمه) و قابل تبدیل به مقصدی برای گردشگری هستند. به‌طور کلی جاذبه‌های ژئوتوریسمی از نظر مقیاس به سه گروه بزرگ (کویر بزرگ ایران)، متوسط (آبشاری بزرگ) و کوچک (لایه‌های پر از فسیل یا جای پای دایناسور) تقسیم می‌شوند. همچنین گروهی از ژئوسایت‌ها را می‌توان در گستره یک ژئوپارک یافت.

ژئوسایت‌ها به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند:

- **ژئوسایت‌های اولیه:** دارای صورت‌های ویژه زمین‌شناختی و ژئومورفولوژی هستند (هم به صورت طبیعی و هم به صورت مصنوعی) که در داخل محدوده‌های مرزبندی شده در نواحی روباز رخنمون دارند و به‌طور محلی به دلیل ارزش تفسیری، آموزشی یا علمی اهمیت دارند.
- **ژئوسایت‌های ثانویه:** سایر مکان‌های ژئوتوریسمی مثل موزه‌های علوم زمین و مجموعه‌های کتابخانه‌ای، مراکز بازدید ژئوتوریسمی در فضاهای بسته، موزه‌های محل سکونت زمین‌شناسان معروف، نمایشگاه تابلوها و تمثال‌های مخصوص اعلام وقایع و اماکن یادمان وقایع تاریخ گذشته زمین‌شناسی را ژئوسایت ثانویه می‌نامند.

ژئوپارک

ژئوپارک (پارک زمین‌شناسی یا زمین‌گردشگاه) محدوده‌ای تحت حفاظت است که علاوه بر غنای ژئوسایت‌ها، شامل مکان‌های دارای آثار تاریخی، فرهنگی و تنوع طبیعت زنده (اکوسایت‌ها) باشد و با مدیریت کارآمد و آموزش مناسب افراد محلی با جذب گردشگر و محوریت آموزش تفریحی مفاهیم زمین‌شناسی و محیط‌زیست به عموم مردم ارائه گردد به طوری که این اقدامات بتواند به بهبود پایدار وضعیت اقتصادی-اجتماعی ساکنان محلی و در نهایت ملی منجر شود. به طور کلی مفهوم ژئوپارک بر پایه عرضه اطلاعات آموزش، توریسم و علوم زمین بنانهاده شده است و با ایجاد پیوند میان علوم زمین، توریسم اقتصاد، سیاست و جامعه عملی می‌شود.

مفهوم ژئوپارک بر مفاهیم زیر استوار است:

- ✓ حفظ میراث زمین‌شناسی؛
- ✓ انتقال مفاهیم ارزش منطقه‌ای به عموم مردم از راه گردشگری؛
- ✓ برقراری آینده پایدار اقتصادی؛
- ✓ ایجاد هویت زمین‌شناسی ناحیه‌ای؛
- ✓ افزایش درک در مورد ارزش فرآیندها و موضوعات زمین‌شناسی؛
- ✓ همکاری فعال با دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات بین‌المللی.

ژئوتوریسم در ایران

ایران با تنوع زمین‌شناختی، اقلیم متنوع و ویژگی‌های زمین‌شناسی گوناگون و طبیعت بی‌نظیر، می‌تواند از پدیده‌های زمین‌شناختی در سراسر کشور مانند غارها، تنگه‌ها، دره‌ها، مناطق فسیلی، دره‌های نشست، شکاف‌های بزرگ زمین‌شناسی، سازندهای زمین‌شناختی، گل‌فشان‌ها، زمین‌های کارستی، انواع کانی‌ها، هرم‌های ماسه‌ای، سواحل صخره‌ای و سنگی، معادن باستانی و غیره به‌عنوان میراث‌های زمین‌شناختی و ژئومورفولوژی در قالب ژئوسایت‌های بالقوه متعدد پس از تدارک زیرساخت‌های گردشگری به‌عنوان ابزاری کارساز در راستای توسعه ژئوتوریسم و تأسیس ژئوپارک‌ها مورد استفاده قرار دهد.

این نکته وظیفه متخصصان علوم زمین را در معرفی و شناساندن جاذبه‌های این صنعت سنگین‌تر می‌نماید. ژئوسایت ممکن است چشم‌انداز، دسته‌ای از اشکال متنوع ناهمواری‌ها، رخنمون سنگی، همچنین لایه‌های فسیل‌دار یا فسیل‌بخصوصی باشد. از طرفی شکل‌شناسی زمین یا ژئومورفولوژی در قالب جغرافیای فیزیکی معنا می‌یابد. در واقع جغرافیای فیزیکی زیرشاخه‌ای از دو حوزه جغرافیا و علوم زمین است که هدف اصلی آن شرح ویژگی مکانی پدیده‌های مختلف طبیعی همراه با هیدروسفر، بیوسفر، اتمسفر و لیتوسفر زمین است. این علم به دلیل مطالعه فرآیندها و اشکال سطحی زمین، در معرفی پدیده‌های سطح زمین در کمک به صنعت ژئوتوریسم نقش کلیدی دارد. از طرف دیگر، جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی معادن و سکونتگاه‌های حفر شده در طبیعت نیز در این بین جای می‌گیرند.

نتیجه‌گیری

ایجاد ژئوپارک در هر کشوری با توجه به شرایط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حاکم بر آن کشور متفاوت است، بنابراین نمی‌توان تجربه‌های یک منطقه را برای سایر مناطق به کار برد. باید جوامع محلی با ارزش میراث زمین‌شناختی آشنا شوند و نسبت به ثبت ملی و جهانی آن توجه و حساسیت به خرج دهند که این امر با آموزش، محقق می‌شود.

بی‌شک شناسایی پتانسیل‌های میراث زمین‌شناختی در منطقه و پیدا کردن سایت‌هایی که ارزش ملی و بین‌المللی داشته باشند یکی دیگر از مراحل تشکیل ژئوپارک‌ها است. ایجاد ژئوپارک فقط برای اهداف زمین‌شناسی نیست بلکه تمام ویژگی‌های طبیعی و فرهنگی منطقه را نیز درگیر می‌کند و این عوامل به صورت یک زنجیره با یکدیگر در ارتباط است.

در پایان متذکر می‌شود در مبحث ژئوتوریسم علاوه بر موضوع امکانات توجه به چند موضوع حیاتی است:

- ✓ ژئوتوریسم باید یک تجربه مهیج، غنی، پربار و آموزنده برای گردشگر یا توریست ایجاد کند؛
- ✓ ژئوتوریسم باید ارائه‌کننده اطلاعات کیفی و جذاب پیرامون منطقه مورد بازدید باشد؛
- ✓ برای اجرای یک پروژه ژئوتوریسمی در یک منطقه باید زیرساخت‌های ارائه محصولات سنتی و فرهنگی محلی فراهم گردد؛
- ✓ برای اجرای موفق یک پروژه ژئوتوریسمی در یک منطقه باید به افراد بومی آموزش‌های لازم داده شود؛
- ✓ ژئوتوریسم نیازمند ارتباط نزدیک با فرهنگ مردم محلی است؛
- ✓ فرهنگ‌سازی میزبانی از گردشگران نیز از اولویت‌های توریسم است؛

موفق باشید

دکتر رامین صمدی